

BOGÁR JUDIT

*A középkori misztikus hagyomány továbbélése
Pázmány Péter Imádságos könyvében**

Pázmány Pétert általában nem sorolja a szakirodalom a misztikus szerzők közé, bár prédikációiból idéznek olykor egy-egy érzelmesebb, szárnyalóbb szakaszt,¹ Alexa Károly pedig ezt írja: „a kegyességi iratok vitathatatlanul a gótikus »édes stílus« hangulatát árasztják” – példát azonban csak az *Imitatio Christi*-fordításból hoz.² Pázmány *Imádságos könyvét* nem említi Rónay György sem az ellenreformációs magyar irodalom misztikájáról írt tanulmányában.³ Gajtkó István szerint az imakönyv erősen értelmi színezetű, benne az érzelmek az értelemnek alávetve jelennek meg: ez megóvjá az érzelgősségbe süllyedéstől, a könyörgések pedig férfias színt kapnak anélkül, hogy a hideg ész a szív melegségét kiölné vagy gátolná. A középkori hagyományt szerinte főleg a ferencesek alacsonyabb igények kielégítésére készült népies imakönyvei viszik tovább, amelyekben az érzelmeké a főszerep, ezáltal költőibek; a racionális jezsuita imakönyvekben csak az 1640-es évektől jelentkezik érzelmi színeződés.⁴

A helyzet azért nem ennyire egyszerű és egyértelmű: Pázmány *Imádságos könyvében* valóban többségben vannak a tanító jellegű, értelemre hatni kívánó imák, ezek mellett azonban szép számmal találhatók érzelmesebb, a középkori misztikus hagyományhoz sorolt és a misztika stíluselemeit felvonultató részek is. Ezeket mutatom most be, elsősorban magukra a szövegekre koncentrálva, mellőzve az elméleti kérdéseket.

Merít Pázmány az első nagy nyugati misztikusnak tartott Szent Ambrustól, akinek áldozás előtti imájában például ezt olvashatjuk:

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja.

¹ Pl. MÜLLER Lajos, *A Jézus Szíve-tisztelet története*, Bp., 1944, 171–173; ALEXA Károly, *A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1970, 293.

² ALEXA, *i. m.*, 293.

³ RÓNAV György, *Misztika az ellenreformáció magyar irodalmában*, Katolikus Szemle, 1937, 647–655.

⁴ GAJTKÓ István, *A XVII. század katolikus imádságirodalma*, Bp., 1936 (Palaestra Calasanciana, 15), 22, 38–39.

Azért, oh igaz Kenyér, gyógyícsd-meg az én szívem sebeit, hogy érezze szerelmednek édességét, és te-kivülled ne tudgyon semmi gyönyörüséget, ne kedvellyen semmi szépséget, ne érezzen semmi szerelmet. Oh tisztaságos Szent Kenyér, melyben vagyon minden gyönyörüségnek édessége: a' te gyönyörüségeddel meg-elégedgyék az én lelkem: te légy szarándokságomnak úti kenyere, melly erőt adgyon gyarlóságomnak, hogy az Istennek hegyére fel-mehessen. Oh szent, eleven, szép, tiszta Kenyér, melly az égből szállottál-alá, és életet adsz e' világnak: jöj-bé az én szívembe, tisztács-ki minden ocsmányságot lelkemből.¹

A pszeudo-ágostoni *Soliloquia*, *Meditationes* és *Manuale* Pécsi Lukács által készített fordítását (Nagyszombat, 1591)² a magyar barokk misztika egyik legfontosabb alkotásaként tartja számon a szakirodalom.³ E művekből Pázmány is többször idéz, néha csak egy-egy gondolatot, olykor viszont hosszabb részeket is, bizonyára saját fordításában, mert a szöveg nem egyezik Pécsi Lukácséval. A misében az Úrfelmutatás utáni imához e sorokat kölcsönzi:

Tekíncsd-meg azért, Uram, kegyes szemeiddel, a' te irgalmasságodnak foghatatlan példáját: Lásd szerelmes Fiadnak fel-függesztet szent Testét, Vérrrel folyó szent kezét: és bocsásd-meg irgalmassan, az én ragadozó kezeim vétkét. Lásd mezítelen oldalának kegyetlen fegyverrel meg-nyitott reytkeit: és ebből ki-folyó szent Vérének forrásával, tisztícsd-meg szívemnek sok titkos gonosságit. [...] Nézzed, a' Kereszt-fának kemény ágján, Szent Fiadnak tövis koszoróval koronázot fejét, halálra vált színével, vérrrel folyó oldalát, ki-terjesztet kezét, bécset szép szemét, el-sárgúlt orcáját, vérben úszó lábát, szent vérével meg-festet Kereszt-fának óltárát. Ihon én Istenem, a' mi Aldozatunk: [...] Ennél drágább kincset, kedvesb ajándékot, Szent Felségednek nem adhatunk.⁴

Az áldozás utáni imádságok között szerepel egy Szent Bonaventura ihlette ima, tipikus misztikus képekkel:

SEbesícsd-meg Uram az én lelkemet, a' te üdvösséges, és gyönyörüséges szerelmed sebeivel. Adgy az én szívemben, tiszta, és fel-gerjett Apostoli szeretetet,

¹ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv (1631)*, s. a. r. SZ. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2001 (Pázmány Péter Művei, 3), 249. – Az imádság latin szövege Petrus Canisius *Manuale Catholicorum*-ában (Rothomagi, Ioannes Osmon, 1614, 226–229) *D. Ambrosii precatio ante sacram Communionem* címmel szerepel.

² Hasonmás kiadása: PÉCSI Lukács, *Szent Ágoston doktornak elmélkedő, magánbeszélő és naponként való imádsági*, kiad. KŐSZEGHY Péter, tan. URAY Piroska, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 1988 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 17).

³ RÓNAY, *i. m.*, 648–650; ALEXA, *i. m.*, 293.

⁴ PÁZMÁNY, *i. m.*, 118–119. – Eredetije: Pseudo-AUGUSTINUS, *Meditationes*, ld. PL 40, 905, 907.

hogy el-ájúllyon, és ugyan el-olvadgyon az én lelkem, a' te szerelmed- és kívánságod-miat: tégedet szomjúhozzon: te-hozzád fohászkodgyék. [...].⁵

A középkori misztika egyik legismertebb alakja Svéd Szent Brigitta. A neki tulajdonított, Krisztus szenvedéséről szóló imádságok nyolc középkori kódexünkben is szerepelnek, Pázmánynál „SZ. BRIGYINANAK, igaz Penitencia-tartásért, és boldog ki-mulásért, XV. aitasos Imadsági” címmel olvashatók.⁶

OH IESUS Christus, szeretőidnek örökké-való, édes, gyönyörűséges öröme: minden kívánságot, és vigaságot felgyűl-haladó vigasága: bűnösöknek élete, és szeretője: ki valóban meg-bizonyítád, hogy a' te gyönyörűséged, emberekkel-való nyájaskodásban vagon [...].⁷

– kezdődik az első könyörgés. Jézust többek közt az „örökké-való szerelemnek fényes tüköre”, „szerelmes Királyunk, és tekéletes jó barátunk”, „szívünknek édessége, lelkünknek ki-mondhatatlan vigasága” megszólításokkal illeti.

Pázmány imái közül jó néhány megtalálható latinul a *Hortulus animae*⁸ című népszerű középkori gyűjteményben, Szent Brigitta említett imádságai mellett például a „Christus kin-szenvedésének emlekezetirül”⁹ című rész több darabja is. A 14. századtól uralkodóvá válik az imádságokban a szenvedő Jézus képe és tisztelete.¹⁰ Az ún. passiómisztikában az imádkozó átel-mélikedi és átéli Krisztus kínjait, együtt szenved vele. Ez a 17. század áhítati irodalmában is gyakori, a középkori hagyomány mellett Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatos módszerének köszönhetően is.

A *Hortulus animae* nemcsak a 16. század eleji magyar nyelvű kódexek imádságainak gyakori forrása¹¹ (a Pázmány *Imádságos könyvében* szereplő szövegek egyébként nem egyeznek a kódexek fordításaival), hanem számos fo-

⁵ Uo., 257. – *Alia Oratio Sancti Bonaventurae* címmel szerepel a római misekönyv áldozás utáni imái között, ld. *Missale Romanum: Editio Princeps* (1570), Edizione anastatica, ed. Manlio SODI, Achille Maria TRIACCA, Carlo M. MARTINI, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 1998 (Monumenta Liturgica Concilii Tridentini, 2), 35–36.

⁶ Uo., 164–170.

⁷ Uo., 164.

⁸ A következő kiadást használtam: *Hortulus animae*, Argentinae, Johannes Knoblouch, 1505 (OSZK Ant. 8447).

⁹ PÁZMÁNY, *i. m.*, 171–175.

¹⁰ GULYÁS István, *A XVII. század katolikus aszketikus irodalma*, Bp., 1939 (Palaestra Calasanciana, 26), 14.

¹¹ MADAS Edit, MONOK István, *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*, Bp., Balassi, 2003², 68.

hásza olvasható korabeli jezsuita imakönyvekben is. E gyűjtemények közül a legnépszerűbbek Canisius Szent Péter imádságoskönyvei voltak, amelyek jó néhány darabja Pázmánynál is megtalálható. Látható tehát, hogy megvan a folytonosság, tovább él a középkori hagyomány az újkorban nemcsak a ferences, amint a szakirodalom hangsúlyozza,¹² hanem a jezsuita gyűjteményekben is.

A jezsuita rend alapítója, Loyolai Szent Ignác nem szerette a középkori misztikát, s ez „annál feltűnőbb, mivel *Ignác maga is misztikus* volt” – írja Söveges Dávid.¹³ Idegenkedett a misztika külső kíséreléseitől; a bensőséges imádkozásra, lelkiismeretvizsgálatra és bűnbánatra, az értelmileg és érzelmileg is átélt elmélkedésre helyezte a hangsúlyt – akárcsak Pázmány.¹⁴ „Képzelmem magam elé Krisztus Urunkat, a keresztre szegezetten.” – mondja lelkigyakorlatos könyvében Ignác.¹⁵ „Iusson eszedbe, a’ mi Eüdvöztönknek a’ Kereszt-fán fel-emelése: és, mint-ha testi szemeiddel látnád ötet a’ Szent Kereszten, imigy könyörögj:” – olvashatjuk Pázmánynál.¹⁶ Felveszi imakönyvébe – kétszer is – Ignác kedves imádságát, a „Krisztus lelke, szentelj meg engem” kezdetűt, Ignác nevét azonban egyszer sem említi.

A misztikus szerzőktől átvett művekben természetes a misztika jellegzetességeinek megjelenése. Nézzük most Pázmánynak azokat az imádságait, amelyek szerzőjének – legalábbis amíg forrásuk elő nem kerül – őt magát tarthatjuk.

Alexa Károly a misztikus stílus legfőbb jellemzőjeként a „túlfűtött, már-már önfelédtt érzelmesség”-et említi, amelyet a szerzők jelzőbokrokkal vagy képek bőkezű halmozásával fejeznek ki.¹⁷ Pázmány imái ugyan nem lángolnak, de főleg a megszólításokban találunk azért érzelmet kifejező, halmozott jelzőket: pl. „En mennyei szerelmes szent Atyám”.¹⁸ Megjelennek az amor sanctus képei:

¹² PL. GAJTKÓ, *i. m.*, 38.

¹³ SÖVEGES, *i. m.*, II, 23.

¹⁴ *Uo.*, 19, 23–25.

¹⁵ Loyolai Szent IGNÁC, *Lelkigyakorlatok*, kiad. SZABÓ Ferenc, Kecskemét, Korda, 2009⁴, 84.

¹⁶ PÁZMÁNY, *i. m.*, 116.

¹⁷ ALEXA, *i. m.*, 285.

¹⁸ PÁZMÁNY, *i. m.*, 43.

Gerjeszd-fel az én szívemnek restségét, a' te szerelmednek tüzével [...].¹⁹

Adgyad azért, én édes Istenem, hogy az én lelkem gerjedezzen, és megemésztessék szerelmedtől [...] El-olvad az én szívem és testem, oh én szívemnek Istene, a' te szerelmedben [...].²⁰

A' te nagy szerelmednek égő kemenczéjébe [...] rejttem az en bűnös lelkemet [...].²¹

Többször használja Pázmány a jegyes-metaforát, például:

Oh én lelkemnek jegyese IESUS Christus [...].²²

Bé-fogadál ismét, Uram, a' te véghetetlen jó-vóltodból: ujonnan fel-ékesítél: drága malasztodnak fényes ruhájában öltöztetél: az ártatlan Báránynak szent testéből, nékem nagy lakodalmot szerzel: Sz. Fiad véreben meg-föröszted, meg-mosád, és meg-tisztítád lelkemet: és drága szép függőkkel fel-ékesítvén, jegyesedé fogadád: Atyai óltalmat, és örök boldogságot ígírvén néki.²³

Mert te, az en lelkemet Templomoddá szenteled: és, nem tekintvén mezítelen, fertelmes, és minden nyavalyákkal tellyes-vóltát, Jegyeseddé választád, szent Véredben meg-mosád, drága ajándékiddal fel-ékesítéd: En pedig téged, szép és nemes, gazdag és szerelmes Jegyesemet meg-vetvén, a' te színed-előt, szent szemeid-láttára, számtalanszor, nagy éktelenül, ellenségedhez ragaszkodtam [...].²⁴

Ezek a képek azonban nem kizárólag az *Énekek énekén* alapulnak, bennük más bibliai elemek is megjelennek, gyakoriak például a zsoltáridézetek. Az alaphang inkább a tékozló fiúé, mintsem a vágyódó szerelmesé. Nem is szerepel az *Énekek éneke* az *Imádságos könyv* több száz bibliai hivatkozása között, csak az ún. *Cavate-litánia* néhány megszólítása mellett.

A „mézes szó” – vagy ahogy Balassi írja: „méznél édesb szép szók” – kifejezést ugyancsak a misztika jellegzetes képei közé sorolja Alexa Károly.²⁵ Megtalálhatók különféle változatai középkor végi kódexeinkben, s használja Pázmány is: „Mely gyönyörűséges, Uram, az én lelkemnek a te szent Igéd. Édesb minden méznél [...]”.²⁶ Megadja forrását is (bár hibásan), a *118/119. zsoltár* 113. versét (helyesen 103). Ugyanakkor a kódexekben és a misztikában egyaránt gyakori virágszimbólika, a rózsa és liliom csak a litániákban és

¹⁹ *Uo.*, 93.

²⁰ *Uo.*, 145.

²¹ *Uo.*, 208.

²² *Uo.*, 151.

²³ *Uo.*, 103.

²⁴ *Uo.*, 207.

²⁵ ALEXA, *i. m.*, 289.

²⁶ PÁZMÁNY, *i. m.*, 109.

Mária-antifónákban jelenik meg az *Imádságos könyv*ben, Pázmány saját(nak tartott) szövegeiben nem.

Bőven él viszont a fénnel kapcsolatos kifejezésekkel: fény, fényes, fényesség, fényeskedő, fényeskedjék, napfény, szeme fénye, szemfényvesztő stb. Egy példa a fényszimbolika alkalmazására az első reggeli imádságból:

Te azért Igazságnak el-enyészhetetlen Napja, és homály-nélkül-való Világosság, ki meg-világosítod, élteted, vigasztalod szárandok fiaidat, és minden teremtet-állatidat: Vedd-el az én szívemnek vakságát, és tudatlanságát: világosítsad értelmemet: roncsd-el bennem a' bűnnek setéségét, a' tudatlanságnak homályát, hogy érthessem mindenkben akaratomat. [...] és a' bűnnek setéségére, melyből egyszer ki-hozál Szent Fiad-által, vissza ne térjek: hanem, mint a' Világosságnak fiához illik, a' setéségnek cselekedetiből ki-tisztúlyak, a' bűnnek álmából felkeljek, tekéletes életben öltözzem: és e' világon a' belső setéséget, a' más világon pedig, az örökké-való külső setéséget el-távoztassam [...].²⁷

Számtalanszor használja a szép, szépség; gyönyörű, gyönyörűség, gyönyörűséges, gyönyörködik; ékes, felékesít stb. szavakat:

Mert ugyan-is, ha a' te szám-kivetet fiaidnak tömlöczét, az oktalan állatok istálló-ját, ezt a' földet, ennyi sok szépséggel fel-ékesítetted: ily szép menyezettel, ugyanint, fényes csillagokkal tündöklő kerek éggel bé-födted: mentül szeb, és gyönyörűségesb az örökké-való menyegzőre készítettet ház, melynek öröme, és világossága te-magad vagy? Serkeny-fel, oh én lelkem, serkeny-fel: és, ha részes akarsz lenni ama' bódog örömben, melynek bővséges folyamit, csak meg sem gondolhattya az emberi elme, mennyei erkölcsökben öltözzél. mert semmi undokság, és fertelmesség, bé nem mégyen a' te Atyádnak országába.²⁸

Az édes, édesség viszont, néhány „Édes Istenem”, „Édes Jézusom” megszólítástól eltekintve, főként a másoktól átvett imádságokban fordul elő.

A szakirodalom számos szerzője szerint a misztika nőies jelenség: Krisztus a Vőlegény, így jegyese női szerepet kell, hogy magára öltson, még ha férfiról van is szó. A stigmatizáltak túlnyomó többsége nő volt,²⁹ az érzelmes, később egyre inkább érzelmössé váló imák többnyire apácáknak, illetve női olvasóknak-használóknak készültek. Pázmány *Imádságos könyve* szintén erősen kapcsolódik a női közönséghez: a gyűjteményt Kapi Anna kérésére állította össze, és a későbbi kiadások ajánlásai is főként nőkhez szólnak. Pongrácz Eszter női olvasók, imádkozók számára készült *Igaz isteni szeretet-*

²⁷ *Uo.*, 81–82.

²⁸ *Uo.*, 46.

²⁹ SÖVEGES, *i. m.*, I, 207.

nek harmatjából nevededett, drágakövekkel kirakott arany korona című, először 1719-ben, majd még sokszor kiadott imakönyvébe a Pázmány-imák több mint felét átvette.³⁰

Számos dolgot viszont hiába keresünk az *Imádságos könyv*ben a misztika jellegzetességei közül. Nincsenek víziók, elragadtatás, evilági színélátás, unio mystica. Az Istennel való találkozás a mennyországban vár a hívőre, az imádságokban a bűnbánat, az Atya kegyelméért való könyörgés ezt készíti elő. Nem nagyon jelenik meg az általában Assisi Szent Ferenc nevéhez kapcsolt naiv „természet-misztika”, amelyben minden teremtmény boldogan hirdeti Isten dicsőségét.³¹ Nem említi a kötet a nagy misztikusok közül Kempis Tamás, Avilai Szent Teréz, Keresztes Szent János nevét sem.

Természetesen nem tekinthetjük az *Imádságos könyvet* és szerzőjét a barokk misztika legnevezetesebb képviselőjének, „nem ez a stílusréteg az uralkodó Pázmány életművében”,³² de egy vonulata egyértelműen jelen van az imádságokban, így semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül Pázmánynak és imakönyvének szerepe a középkori hagyomány folytatásában és továbbörökítésében.

³⁰ HOLL Béla, *Anyanyelvünk, imádságunk*, Vigilia, 1957, 28.

³¹ Vö. Otrókócsi NAGY Gábor, *A misztika kódexirodalmunkban*, Debrecen, 1937, 29, 59–61.

³² ALEXA, *i. m.*, 293.